

ДАНТЕ И БЕАТРИЧЕ

СТОЯН ИЛИЕВ

*Кажеш, не ти ли ми слуха погали
със своя стих и сладостен, и нов;
„Жени, които сте любов познали?“
Отвърнах аз: „Щом сладката любов
ме вдъхнови, словата на сърцето
веднага да запиша съм готов.“¹*

ПЪРВА СРЕЩА

Данте Алигиери (1265—1321) на девет години среща „прославената дама“ на своята душа, която мнозина зовели Беатриче, „без да знаят, че именно така трябва да я наричат“². Тя също е осем-деветгодишна и била „облечена в най-благородния червен цвят“, скромно и прилично нагласена, както приляга на нейната възраст. Дъщерята на богатия и почитан флорентински гражданин Фолко Портинари, в чийто дом Данте отива с баща си, била като ангел красива. След девет години той отново я среща, съпроводена от две жени, но тогава била облечена в бели дрехи. Вървейки по улицата, Беатриче обръща поглед към младия Данте и го „поздравява така добродетелно, че той, както му се е сторило, се почувствувал във висша степен блажен“. Данте я вижда божествено прекрасна, чува нейния чуден глас и в дома си заспива с мисли за своята любома. После прави опити да я срещне в черквата, като използва една дама за прикритие, наречена от него „дама-параван“, но бива наказан от Беатриче, която не отговаря на неговия поклон. Поетът тежко преживява смъртта на баща ѝ, на него му се присънва, че самата Беатриче е мъртва, накрая той оплаква действителната смърт на своята любима и с това се изчерпва сюжетната линия на „Нов живот“.

Поетът вижда за пръв път своята богиня девет години след раждането ѝ, неговият първи сонет, с който я възпява, се появява девет години по-късно, за пръв път Беатриче отговаря на поздрава му в девет часа през деня, по време на неговото боледуване тя му се присънва отново в деветия час на деня, любимата му умира на девети юни в последната година на деветото десетилетие на века (1290). Мистично настроеният ум на Данте придава особено значение на тази цифра, той смята Беатриче за символ, чийто смисъл е „чудо“, а неговият „корен не е нищо друго, освен самата Троица“.

Беатриче се превръща в символ, но заедно с това тя е и флорентинска девойка, която Данте лично познава и обиква. Той ще създаде своите знаменити и безсмъртни произведения „Нов живот“, „Пир“ и „Божествена комедия“ и ще ни направи свидетели на различни форми на нейната прослава — ние ще я видим и като земна жена, която той среща в живота си, но след нейната смърт тя става еманация на небесната чистота, възвишен идеал на неземна красота. Беатриче се превръща в богиня и муза

¹ Данте. Божествена комедия. Чистилище. Песен XXIV. Тук и по-долу всички цитати са от изданието: Данте Алигиери. Божествена комедия. Прев. от итал. Ив. Иванов и Л. Любенов. С., Нар. култура, 1975.

² Данте. Вита Нова. М., 1934, с. 68.

на Данте, техните имена са неразделни. Нейното име като легендарна нимфа става нарицателно за всяка прекрасна вдъхновителка.

СТЕПЕНИ НА ЛЮБОВТА

Когато за пръв път я среща, Данте е искрено убеден, че „духът на живота“, който пребивавал в „най-съкровеното светилище“ на неговото сърце, започнал да трепти така силно, че го усетил с цялото си тяло; това е онзи „природен дух“, който го кара да заплаче със съзли и да си каже: „От днес и занапред любовта ще господства над моята душа, която тутакси бе обречена на нея и тя придоби над мене такава мощ заради достойнствата, с които я надари моето въображение, че аз съм принуден да изпълнявам всичките ѝ желания.“³

Данте се намира под силното влияние на средновековната философия, за която човекът е изграден от три духа: „природен дух“, „дух на живота“ и „душевен дух“. Според тази философия „природният дух“ се намира в черния дроб, където се образуват кръвта и хранителните сокове, там се заражда любовта и затова тя е свързана с редица физиологически заболявания; „духът на живота“ обитава сърцето и е свързан с интимните преживявания на човека, а „душевият дух“ се намира в мозъка, той възвисява любовта, издига я в интелектуалните сфери на човешкото съзнание. В този смисъл, в „Пир“ Данте разделя любовта на „особена любов“, подхранвана от земните наслади, и на „вселенска любов“, предразполагаща всички същества „да любят и да бъдат любими“⁴.

Възгледите на Данте за любовта имат неоплатонически характер и напомнят онова „духовно-душевно“ очистиане, с което гърците обозначават „катарзиса“.

Разумът от най-древни времена е свързан с представата за философите, които са успели да се издигнат над „особената любов“, над „човешката любов“, обитаваща сферите на сърцето. За да може сърцето да се издигне до възвишените сфери на духа, то е трябвало да бъде „очистено“, което се постига от стремежа на душата към „абсолютното знание“. По такъв начин възгледът на Данте за любовта се спиритуализира и се приближава до духовната аскеза. Според него пълното освобождаване от земните наслади е в безкористната любов към бога. Това очистиане се свежда до три степени: преодоляване на земните наслади, смирение на духа и любов към бога. Преминал през тези три степени, човек максимално се доближава до истинската любов. Несъмнено Данте се опира и на философията на Аристотел, който в книгата си „За душата“ различава три способности на душата: да живее, да чувствава и да разсъждава.

Това степенуване на любовта е характерно за средновековната философска мисъл. Псевдо-Дионисий, чиито идеи са непосредствено свързани с неоплатонизма, различава няколко степени на любовта: божествена, духовна, душевна и физическа. В коментарите си към „Песен на песните“ Бернард Клеровски пише: „Любовта е велика, но тя има степени.“⁵ Той се противопоставя на „ограничената и себелюбива любов“, която трябва да излезе от своите тесни брегове, от „брега на сладострастието“ и да придобие духовен характер. Началото на любовта е неясно, тъмно, то не внушава никакво доверие и ни напомня, че ние сме „телесни същества“, че сме „родени от възделенията на плътта“, затова нашата любов започва с телесното. Първо се проявява животинското начало, а след това и духовното. Първоначално ние носим земния образ, а след това — небесния. „Три състояния към бога са присъщи за християнската душа — пише той, — първото е чувственото, второто — рационалното, третото — духовното или интелектуалното.“⁶ Затова дори и аскетите не отричат плътската любов и според тях тя е създадена от бога и е осветена от тайнството на брака.

³ Данте. Вита Нова, с. 69.

⁴ Данте Алигьери. Малые произведения. М., 1968, с. 182.

⁵ Данте и всемирная литература. М., 1967, с. 65.

⁶ Пак там.

Известният историк на италианската литература Де Санктис правилно изтъква, че съдържанието на интимните преживявания на Данте и на неговите предшественици е едно и също, но той се различава от тях с това, че неговият лирически свят е „по-разнообразен и по-точно осъзнат“. Данте отначало изразява своята любов „във формата на възхищение, мъка и младежка мечта, а после във вид на мистика и философски възторг. Любовта намира приют само в благородното сърце, после изтънчеността и куртоазността са неотменни черти на възлюбения. Източникът на благородството съвсем не е в знатния произход или в богатството, а в добродетелите. Високите добродетели са сестри на любовта, затова те правят сияйни нейните стрели до момента, докато на земята почитат добродетелите. Но добродетелите украсяват малцина, ето защо и любовта живее в малцина.“⁷

И на още нещо обръща внимание Де Санктис: че любовта на Данте се освобождава от рицарската традиция и се превръща в обект на теологията и философията. Започват да спорят за произхода на любовта, за нейните прояви, за нейното значение. В „Нов живот“ (25 глава) Данте ще постави въпроса, дали любовта е „субстанция на мисълта“ или е „телесна субстанция“, т. е. той спиритуализира проблема за любовта и я отнася изключително към сферата на духа. Според Данте любовта е „обвивка на духа“ и затова придобива теологическо и философско значение, а жената се превръща във възплъщение на „моралното и интелектуалното „съвършенство“. Тук се сливат в една доктрина „религиозният спиритуализъм с платоническия идеализъм“⁸.

ЧИСТО И ЦЕЛОМЪДРЕНО ЮНОШЕСКО ЧУВСТВО

В „Пир“ Данте споделя, че както силният пожар се опитва да се изтръгне навън и вече не е в състояние да остане скрит, точно така той не бил в състояние да превъзмogne непреодолимото си желание да разкаже за своята любов. Поетът няма власт над своите постъпки и дали под волята на Амур, или под влиянието на собствения си порив, неведнъж пристъпва към любовни изповеди, тъй като разбира, че „в разговора за любовта няма по-прекрасни и полезни речи от тези, в които се превъзнася любимия човек“. Така той ще ни запознае с историята на своята любов към Беатриче. Тя е „любещата жена“, която ще го измъкне от „мизерния живот“ и в „Божествена комедия“ ще заеме мястото на Вергилий. Поетът ще признае, че още от детските години тя го е осенила с „добродетел свята“, заради земните му прегрешения се е държала към него като сурова и строга майка и той чувствувал „милостта ѝ в строгото ѝ слово“. Любовта на Данте към Беатриче изпълва цялата му душа и тази любов е целомъдрена, скромна, даже плаха. Във „Вита Нова“ той назовава предмета на своето обожание по име, а в „Божествена комедия“ тя е ту „любимата жена“, ту „белоликата жена“, ту „скъпата жена“. Впоследствие Бокачо в биографията си за Данте изнася редица подробности за Беатриче, отнасящи се до нейното обществено и семейно положение. Бокачо твърди, че макар Данте да прави опит да „замаскира“ любовта си и с други жени, мисълта за Беатриче не го напуска никога и всичко свързано с нея живо го интересува. И макар нейният образ да се превръща в непреодолима „любовна сила“ и да властвува над него, Данте е човек с такива благородни качества, че нито веднъж не позволява на любовното чувство да го ръководи. Сиреч той е овладял в себе си „природния дух“ и никога не се е отказал от „надеждния съвет на разума в случаите, когато подобни съвети е полезно да се чуят“. Затова в 19 глава на „Нов живот“ Данте казва, че „Само с дамите, които с разум владеят любовта, днес желая да говоря“, т. е. поетът ясно подчертава, че неговите стихове не са посветени изобщо на прекрасните дами, а на тези, които искат да „познаят“ любовта и да вникнат в нейната вътрешна същност.

⁷ Де Санктис. История италианской литературы. Т. I. М., 1964, с. 68.

⁸ Пак там, с. 56.

Очевидно тук става дума за едно чисто и целемъдрено юношеско чувство, което живее по-скоро във въображението, отколкото в сърцето и отговаря на средновековните представи за божествена любов. Данте не познава нито любовни ласки, нито нежни обятия, нито страстни целувки, той не е мислил за тях, не ги е желал, защото в противен случай това за него би било светотатство и оскърбление на божеството. Мечтите на поета и милостивият поклон отдалеч на прекрасната донна — ето в какво се изразяват сетивните белези на любовта на Данте. И все пак това е силна любов, недосегаема за простосмъртните.

„Беатриче — пише Де Санктис, — повече прилича на мечта, на призрак, на неземен идеал, отколкото на конкретна реалност, оказваща въздействие на околните. Един поглед, един мимолетен поздрав — ето я цялата история на любовта. Беатриче умира, отлита като Ангел, без да успее да стане жена; любовта, казано на съвременен език, не успява да се превърне в страст, остава си мечта, въздишка.“⁹

Никак не е случайно, че този „призрак“, този „неземен идеал“ се превръща в любим образ на поетите и Шели ще признае, че за него „Нов живот“ представлява неизчерпаем източник на „чисти чувства и чист език“. Той нарича тази малка книжка „опозитизирана повест“ на любовта, „най-прекрасното създание на Поезията на новото време“, а „Рай“ от „Божествена комедия“ за него е „химн на вечната Любов, Любов, която в античния свят е възпята достойно само от Платон, а в ново време я възпява цял хор от велики поети“¹⁰. Шели твърди, че под влиянието на Данте, като се започне с Ариосто, Тасо, Шекспир, Спенсър, Калдерон и се свърши с Русо, всички писатели „прославят любовта, като че ли поднасят на човечеството трофеите от великите победи над чувствеността и грубата сила. Истинските отношения между двата пола днес се разбират по-вярно; и ако в общественото мнение на съвременна Европа отчасти се е разсеяла заблудата, която приема разликата в способностите на двата пола за признак на тяхното неравенство, то това отраднo явление ние дължим на култа, узаконен от рицарството, а проповедници са били поетите.“¹¹

Навярно тук му е мястото да отбележа, че поради подчертано духовния характер на своята поезия Данте в известен смисъл се превръща в знаме на символистите. По думите на Брюсов за него той е „родствена сянка“, а за Балмонт е „самотен пророк“, религиозен мечтател, който се моли в „нощната тишина“. Балмонт подчертава историческата роля на Данте за утвърждаването на авторитета на жената. Докато средните векове „презират жената“ и я считат за „съюзничка на дявола“ — твърди Балмонт, докато те казват, че танцуващите жени носят на шията си звънчето на дявола, който ги следи с очи, Данте в своя „Нов живот“ въздига женския лик и окриля Беатриче с почести. Докато в „Божествена комедия“ Вергилий води Данте в Ада, в Рая го води Жената, Беатриче, която ще му помогне да се измъкне от студентите и души подземя на средновековието към слънцето, към пролетта, към възраждането. Поетът предлага на човечеството „всеобща вселенска ласка“, отхвърля бремето на греха, човек започва да диша по-свободно, той изправя ръст и се представя така строен, красив и силен, както Микеланджеловия Давид.

ПОСТИГАНЕ „РАЗУМА“ НА ЛЮБОВТА

„Нов живот“ излиза в началото на 1290 г. Тогава Данте е на 25 години, той посвеща стихосбирката си на Гуидо Гуиницели с дълбоко благодарствени думи: „На моя баща. . . по добър от мене, който някога е пял сладостни и нежни песни за любовта.“ Неговият учител е бил много популярен с участието си в поетическите турнири, обикновено завършващи със създаването на любовни стихове. Така на малко страници,

⁹ Де Санктис. Цит съч., с. 72.

¹⁰ Литературные манифесты западноевропейских романтиков. М., 1980, с. 339.

¹¹ Пак там.

заедно с нравствените анализи и размисли, поетът пресъздава историята на своята любов.

Изследователите на Данте подробно пишат за влиянието на неговия „благ учител“ Guido Guinicelli върху изграждането на възгледите на поета за любовта. Концепцията на Guido може накратко да се формулира със стиха му: „Любовта и благородството са единни същности.“ Според тази теория за куртоазната любов влюбеният благодарение на своята любов става добродетелен човек, усъвършенствува се нравствено и се превръща в хармонично развита личност. Това схващане за любовта пренася нейния център върху психологията на личността, поставяйки въпроса за „благоустройството на сърцето“ като естествен орган на чувствата. Постигането на „смисъла на любовта“ вече не е някаква форма на „стилизация“, не е забавна игра на чувствата, а се има предвид, че именно силното въздействие на любовните страсти способствува за облагородяването на човешката личност, за изграждането на нейните духовни добродетели, за усъвършенстването на нейната природа. Тъкмо в този смисъл Августин в „Божият град“, определяйки характера на добродетелите на човешката личност, ще подчертае, че те са „порядък в любовта“¹², който вътрешно облагородява човека, нравствено го усъвършенствува, прави го по-добър. За нисшите съсловия обуздаването на плътта се възлага на църквата, а при висшите съсловия любовното чувство се превръща в средство против разпуснатостта на нравите и за борба против порока.

Понеже в любовта основна роля играе „светлината на разума“, тя е осъзнато чувство. Любовта трябва да се съчетае с „познанието“, затова съществува „разум на любовта“; Данте иска да се „познае смисъла на любовта“, а не да се преживее любовта. Спиноза, който проповядва „отъждествяването“ на любовта с „абсолютното познание“ и твърди, че „да се философствува значи да се люби бога“, очевидно е знаел мисълта на Данте, за когото любовта е „новият разум“, извеждащ човека към висините. Знаел я е и Унамуно, който от своя страна твърди: „... И тази интелектуална любов, която не е нищо друго, освен тъй наречената платоническа любов, с начин да владееш и да притежаваш. Няма всъщност по-съвършено владение от познанието; познаваш ли нещо, все едно, че го притежаваш. Познанието свързва познаващия с познатото. „Аз те съзерцавам и съзерцавайки те, те правя своя“, така се казва на любовната.“¹³

Заедно с това в любовното чувство на Данте присъствува и един подчертано нравствен елемент, който никога не бива да се забравя. „Любовта, отблъскваща моята мисъл от всичко безчестно“ — ето я истинската любов, която възвисява човека във висините и го води в небесния рай. „Небесната жена“ му помага да прекрачи „прага на вратата“, за любовта порочна забранена“.

При появата си в „Чистилище“ (песен 15) Беатриче упреква Данте, че неговото съзнание „на земните предмети се е спряло“, че той от „светлината извлича мрак“. Тогава поетът се разкайва за земните си увлечения и разбира, че:

Духът, с любов закърмен по рождение,
към своето влечение върви,
обхванат от стремеж към наслаждение.

За Данте любовта се превръща в истинско нравствено изпитание, в нея той открива нещо възвишено, или, както той се изразява — „свещено“. Любейки, поетът е не само щастлив или нещастен, както бива с всички останали, но е и духовно благороден и морално чист и честен. Тази любов поражда в него райски видения, възбужда неговите поетически блянове, тя го вдъхновява да създаде първия си сонет, след който следват останалите, т. е. прави го поет. Освен това го подтиква да се запознае с античната философия и накрая запазва тази чудна светлина, която сияе в световната литература чрез неговата „Божествена комедия“.

¹² Творения блаженнаго Августина Епископа Иппонийскаго. Част 4, 15, с. 121.

¹³ У н а м у н о. Естетика. С., 1983, с. 692.

Постигайки „разума на любовта“, поетът превръща любовта в осъзнато чувство, но това според Данте все още не ни дава основание да твърдим, че сме осъществили целта си. Необходимо е още нещо, което той формулира така: „Когато любя, аз дишам, тогава аз съм внимателен; само трябва да ми се подсказват думите, и аз пиша.“ Любовта е не само осъзнато чувство, но и осъзнато действие, което прави поета „внимателен“ към околните, тя облагородява неговите действия и го подтиква към истинско творчество. Тъкмо в това според Данте се изразява и постигането на нравственото съвършенство и духовната хармония на личността. Ако човек има порочна душа, макар да осъзнава своята порочност, това още не го прави благороден човек. Той може да изпита дълбоки угризения на съвестта, да се самозаклеймява, както Данте се саморазобличава пред Беатриче, но това все още не го прави нравствено добродетелен. За да може човек действително, на дело да промени своята вътрешна същност, да облагороди своя „природен дух“, необходимо е той да бъде „внимателен“.

Разглеждайки любовта като сложно духовно преживяване, Данте дели любовните страсти на три степени: „човешки“, „пречистващи“ и „обновителни“. Отначало душата е потънала в човешките грехове, тя е завладяна от „твърде човешкото“; през втората фаза „добродетелите“ я освобождават от земната ѝ привързаност и накрая настъпва „обновяването“. Ето какво е за него любовта:

И както в утринните часове
на изток небосводът румен става,
а другаде е в сини цветове,
и през мъглата слънцето изгрява
с такава мека светлина, че тя
се гледа, без човек да ослепява,
тъй ангелите облак от цветя
издигаха с ръцете си прострени
и спускаха; с маслинови листа
на бяло було се яви пред мене
жена, наметната със плащ зелен
връз дрехите ѝ огненочервени.
И моят дух, за дълги дни лишен
от нейното присъствие, с което
тя трепет предизвикваше у мен,
почувства прежната любов в сърцето,
щом с добродетел скрита го плени,
без още да ѝ бе видял лицето.

(„Чистилище“, песен XXX)

Всички степени на любовното развитие трябва да се насочат към постигането на крайната цел — към духовно прекрасното и благородното и към нравствено съвършеното и хармоничното. Тези, които се стремят да живеят в разкош и материално великолешие, откриват в любовта само средства за почести, но в края на краищата те ще се убедят в суетата на всичките си земни желания. Ползата от любовта за тези хора е, че все пак в живота им се появява някаква по-възвишена цел — да постигнат прекрасното, взето като такова, което пък отговаря на първата степен на любовното въздействие.

Но въпросът е да се премине и през другите стадии на любовта и да се достигне до нейната „реалност“, а това означава сливане с „абсолютното начало“, постигане на истински същностното ѝ съдържание. Любовното чувство, превърнало се в „душевен дух“, има божествено съдържание, т. е. „абсолютно“, то не зависи от нашите субективни желания и капризи. В това чувство се крие истинска красота, то е израз на голямото щастие и всеки цвят, всеки звук могат да послужат за създаването на форма, в която се облича и изразява. Пречистващата същност на любовта се осъществява чрез божествената светлина, като логически необходима предпоставка, но зависи също и

от волята за дела като задължително условие за всяка нравствена дейност. Вътрешно обновеният от любовта човек е вече нов човек, за него красотата играе главна роля в живота му, тя го прави вечен и безсмъртен, защото само любовта може да одухотвори материалния свят, но без нея не може да се осъществи и нравствен ред. Така ние се оказваме само на крачка до класическата формулировка на Достоевски, че красотата ще спаси света.

ДВЕТЕ НАЧАЛА НА ЛЮБОВТА

Изследователите на Данте откриват в първите стихотворения на „Нов живот“ влиянието на провансалската поезия, а също така и на сицилийските и тосканските поети, които често олицетворяват любовта в образа на Амур — същият този куртоазен бог на любовта, в чест на когото се устройват празненствата. Върху него по-специално оказва влияние и Гуидо Кавалканти, който възприема трагичната страна на любовта. Според Н. Елина най-добрият сонет в първата част на „Нов живот“ — „Всичко, което е метежно в мислите, умира“ — е написан под неговото непосредствено въздействие¹⁴. Данте като своя предшественик иска да докаже, че любовта облагородява човешката личност и затова възлюбеното същество е необикновено. Но докато за Кавалканти образът на възлюбената е твърде „призрачен и неопределен“, Беатриче е не само символ на чистота и благородство — тя е жива жена, ние я възприемаме и с някои конкретни признаци: „матово бледа“, „леко се усмихва“, „благородна“, „скромна“, „смирена“, „чиста“. Според Елина Беатриче възплащава в своя образ „двойно начало“ — човешко и ангелско.

За тези „две начала“ в нейния образ говори самият Данте в „Пир“. Той споделя, че тя, която е „на небето с ангелите, а на земята с моята душа“, съпроводена от Амур, се представя пред неговите очи и става героиня на „Нов живот“. Данте съзнава, че успехът на неговата „малка книжка“ се дължи по-скоро на нейното ангелско благородство, отколкото на собствените му достойнства. Беатриче се съжалила към неговия самотен живот и пожелала да се сдружи с него. Сдружила се, тя изцяло го преобразява с ангелския си дух и той охотно се съгласява да служи на нейния образ. „Но тъй като любовта — пише той, — не се ражда изведнъж, тя расте и достига своето съвършенство, изисква известно време и храна за размисли, особено в случаите, когато ѝ пречат враждебни мисли, то преди да съзрее в мене тази любов, имаше голяма борба между мисълта, която я подхранваше, и мисълта, която ѝ притоворбостваше, и която в образа на прославената Беатриче подкрепяше твърдостта на намеренията ми.“¹⁵

Става дума за „ангелизацията“ на любовния идеал на поета, разкрита в духа на средновековния неоплатонизъм. В „Божия град“ Августин отделил много страници за ангелите и демоните, свързвайки ги с философията на неоплатонизма. Според Августин ангелите могат да бъдат добри и зли, но демоните винаги са зли. Знанието на временните предмети осквернява ангелите и заедно с Платон той твърди, че чувственият свят е по-нисък от света на вечното. Все пак той вярва, че ангелите, които са били увлечени от любов към красивите жени и встъпват с тях в брак, не престават да бъдат духовни същества. Фавните често са сладострастни по отношение на жените и се стремят да влязат във връзка с тях. Самата красота на жената съдържа в себе си очистителна сила, която води до духовно прераждане на личността, т. е. до нейната „ангелизация“¹⁶.

Но пътят към тази „ангелизация“ на любовта никак не е лесен, защото нейната сила е непреодолима, тя ранява душата и болезнено действа на тялото. Според средновековните представи това са „вредни пари“, които трябва да се изгонят от организма,

¹⁴ Н. Елина. Данте. М., 1965, с. 33.

¹⁵ Данте Алигьери. Малые произведения. М., 1968, с. 137.

¹⁶ Творения Блаженного Августина. Ч. 5, кн. 15, с. 121, 122.

защото „предизвикват възпаление, огън и бълнуване“. И. Н. Голенищчев-Кутузов в статията си „Данте и „сладостният нов стил““ доказва, че любовните страсти като боят са били твърде разпространени сред арабските и западноевропейските медици, които обясняват „явлението с психически и физиологически изменения“¹⁷. За голямата любовна страст, разрушаваща организма, са писали Авицена и Авероес, медиците от XIII век.

В средновековната психология са различавали висши и нисши духове, извикващи различни чувства. В този смисъл Данте отбелязва, че когато Беатриче се появява пред него със своята осемнадесетгодишна красота, в това „мигновение духът на живота“ затрептява толкова силно, че той физически усеща и най-слабото трептене на жилите и с вълнение произнася следните думи: „Ето, бог по-силен от мене е дошел, за да господствува над мене.“ В това време Амур изцяло завладява неговата душа и тя напълно му се подчинява.

Тук Данте лансира мисълта на Гуидо Кавалканти, че любовта се намира в „чувстващата душа“, че тя е „форма на тялото“ и на нея са ѝ недостъпни висшите, интелектуалните сфери на човешкото съзнание.

Въпреки че на Данте му е било много трудно да се измъкне от силното влияние на „сладостния нов стил“, той успява да обогати любовните преживявания с ново съдържание, превръща любовта в майка на всички чувства, защото тя е проява на способността на душата да се облагородява и самоусъвършенствува. В „Нов живот“, въпреки че се забелязва една своеобразна „стилизация“, характерна изобщо за рицарската любовна лирика, все пак под условия образ на любимата се очертава ликът на живата жена — ние я възприемаме ту ласкаво примамаваща, ту разгневена и жестока, ту насмешлива или завладяна от мъка и страдание. Разказът на поета просто и трагично се води в празничен стил, наситен с тънки психологически подробности и дълбоки философски размисли. „Гениалното сливане на всеобщото и единичното е дадено преди всичко у Данте Алигиери — пише А. Ф. Лосев — този последен поет на средновековието и първи поет на новата ера.“¹⁸

БЕАТРИЧЕ — СИМВОЛ НА БОЖЕСТВЕНАТА МЪДРОСТ

Тук трябва да имаме предвид и нещо друго — че през средните векове поезията не успява да се освободи от символите и алегорите, оказали силно влияние върху изграждането на миросгледа на Данте. За средновековните мислители поезията е „лицемерна“ и „хитра лъжа“, думата поет е равнозначна на думата „лъжец“, затова стиховете били „храна на дявола“, а символите и алегорите служели като „предпазна грамота“, благодарение на която поезията можела да се появи сред хората. Данте сам твърди, че тя може да „завоюва истината“ само „скрита под покрива на измислицата“, че поезията сама за себе си е „прекрасна лъжа“, която е ценна с това, че може да послужи за „обвивка“ на истината. Затова „Божествена комедия“ е изградена от цяла серия символи и алегии, наследени от католическата метафизика или съчинени от Данте. Според Н. Елина самата Беатриче символизира „божествената мъдрост — висшата степен в томиската етика, без която мъдрост окончателното спасение на човечеството е невъзможно“¹⁹.

За връзката на Данте с католическата метафизика пише Фр. Шлегел. Той твърди, че в епохата на Данте католическата йерархия достига крайното си развитие, правните науки и теологията обръщат отново поглед към древната религия: „Към нея обърнал взор и великият Данте, светият основоположник и баща на модерната поезия, свързвайки религията с поезията.“²⁰ В своята поезия той откровено изобразявал преживя-

¹⁷ Данте и всемирна литература. М., 1967, с. 60.

¹⁸ А. Ф. Лосев. Эстетика Возрождения. М., 1978, с. 197.

¹⁹ Н. Елина. Данте, с. 101.

²⁰ Эстетика на немския романтизм. С., 1984, с. 252.

ванията си, те били „най-прекрасната възхвала на любимата, всичко е достоверно предадено, както е във видимата действителност, но, от друга страна, с тайно значение и връзка с невидимото“²¹.

Тъкмо тази тайна връзка между „видимата действителност“ и „невидимото“ възплащава в себе си образът на Беатриче. Всъщност коя е била тя, дали не е просто един символ, който възплащава „божествената мъдрост“ на поета, или това е една флорентинска девойка, в която той се влюбва? За нейното действително съществуване изследователите на Данте черпят сведения от няколко източника: от завещанието на баща ѝ Фолко Портинари, от спомените на Бокачо и от сина на Данте — Пиетро Алигьери. През 1288 г. Беатриче се омъжва за Симон де Барди и по всяка вероятност това е бил политически брак, сключен още в детската ѝ възраст, както е било прието тогава. Съпругът ѝ е от богато семейство, отначало непримирим в своя гвелфизъм, а след това преминал към гибелините.

Около 1360 г., т. е. 35 години след смъртта на баща си, синът на Данте, Пиетро Алигьери, тогава веронски съдия, съставя латинския коментар на „Божествена комедия“ и в бележката си към Втора песен на „Ад“ записва: „Тъй като тук за пръв път се споменава Беатриче, за която се говори толкова нашироко по-долу, в Трета песен на „Рай“, следва да се извести, че дамата на име Беатриче, забележителен образ на живота и красотата, действително е живяла по времето на съчинителя в град Флоренция и произхожда от семейството на гражданина Портинари. Докато била жива, Данте е неин поклонник, влюбен в нея и написал много стихотворения за нейната възхвала, а когато тя умира, за да възхвали името ѝ, той пожелава да я въведе в поемата си под алегорията и в олицетворението на богословието.“²²

Бокачо, който още като юноша написва „Животът на Данте“, се учудва как е възможно поетът на девет години да обикне Беатриче! За него това е „странен случай“, твърденията за някакво „сходство на характерите“ и „небесно влияние“ не го задоволяват и той се опитва да си го обясни по своему. Според него добрата храна, ведрарата обстановка, пролетното настроение, които еднакво добре се отразяват и на юношата, и на възрастния човек, са събудили любовта на Данте, а не някакви свръхземни преживявания, както иска да ни внуши поетът. За него Беатриче не е „прекрасен непознат ангел“, не е „невидим“, неуловим и призрачен образ, не е небесно видение, а напълно земно същество: „по детски много миловидна и грациозна, привлекателна и приятна при общуване, по-сериозна и скромна в постъпките си, отколкото е прието за годините ѝ“²³. Тя имала изтънчени черти и притежавала такава чистота и привлекателност, че някои я считали за „ангел“, но този ангел е създаден от плът и кръв, а не е някакъв неземен образ.

Както виждаме, Бокачо снима Беатриче от недосегаемите висини, лишава я от обаянието на нейната недостъпност и загадъчност, той дори и смъртта ѝ обяснява твърде прозаично: „Много ли му трябва на човека, за да умре? — достатъчно е да се простуди или да слънчаса. . .“

Бокачо заедно с демитологизирането на образа на Беатриче демитологизира и любовта на Данте към нея. Той твърди, че Данте скоро я забравя, увлича се по други жени и затова в „Божествена комедия“ предприема своето пътешествие в задгробния живот, където тя го обсъпва с упреци. Той няма добро мнение и за съпругата на Данте и иска да събуди съчувствието ни към бедния поет: „Ние можем да си представим колко страдания скриват от нас стените на семейния дом — страдания, възприемани от неизкушените очи като непрекъснати радости.“

Въпреки всички уговорки, които могат да се направят към биографията на Бокачо за Данте, не можем да не се съгласим с Буркхарт, че това е „леко и със замах“

²¹ Н. Е ли н а. Данте, с. 101.

²² А. К. Д ж и в е л е г о в. Данте. М., 1964, с. 81.

²³ Пак там, с. 62.

написана творба, и макар да е „богата с волности“, тя все пак „предава живото чувство за изключителното в същността на Данте“²⁴.

Никак не е случайно отношението на Бокачо към Беатриче и към съпругата на Данте — Джема Донати. В епохата на Бокачо отношенията между двата пола имат твърде примитивен характер, те са изключително полови отношения. Еротическото чувство е слабо одухотворено: любовта се изчерпва с физическия акт, във всеки случай свършва с него, както той я разкрива в „Декамерон“. Това се отнася особено за брака — за аристокрацията бракът е преди всичко политически акт, най-доброто средство за увеличаване на семейното влияние. Интересите на семейството, а не чувствата на личността имат решаващо значение. На брака се гледа като на форма за трупане на състояние, като начин за забогатяване, за спасяване на съсловните интереси. Той е средство за произвеждане на законни наследници. Съпругеската любов няма личен характер, а е социално задължение. В известен смисъл Данте не прави изключение от това общо правило. След смъртта на Беатриче той се оженва и съпругата му, Джема Донати, е избрана също от детска възраст, семейството ѝ е състоятелно и родителите на Данте по всяка вероятност я предпочитат по икономически съображения. По сведения на Ал. Веселовски, когато Данте бил изгонен от Флоренция, Джема остава в града с техните деца. Тя била от типа на онези „честни матрони“, които седят до люлката и разказват стари приказки за трояниците. Данте съчинява своите песни в прослава на Беатриче, създава „Божествена комедия“, но в тях Джема не е спомената никъде. През последните години от живота си той е в Равена, около него се събират синовете му Яконо и Пиетро, събират се поети и бъдещи коментатори, също и дъщерята на Беатриче. Джема била още жива, но далеч от семейството и навярно това кара Бокачо да твърди, че поетът се е оженил по принуда и затова през дългите години на изгнание нито веднъж не е извикал жена си при себе си. А всъщност тя е била благородна, млада и много красива дама, отнасяла се със съчувствие към скръбта на Данте, породена от смъртта на Беатриче, и за нея образът на покойната се превръща в олицетворение на мъката. В продължение на десет години съжителство с поета тя никога не нарушава мечтата му, той не сваля своя кумир от висотата на пиедестала и винаги устремен към светлия облик на своята любима, казва: „Тя не е жена, това е един от най-лъчезарните ангели на небето.“

„Джема и Беатриче — пише А. Н. Веселовски, — мирната поезия на домашния дълг и идеалната страст — това са обикновени явления в средновековното общество, изтръгнано се от оковите на обрядното семейство към изискванията на свободното чувство.“²⁵

Въпреки че Беатриче не е измислица, не е призрак, не е фикция, Данте я превръща в символ на нравствената чистота и възвишената красота. Може да се допусне, че тази красива флорентинка е била неспособна да разбере един толкова мрачен човек като Данте, към когото жените страхливо поглеждали на улицата и си казвали: „Този човек е бил в преизподнята.“ Но която и да е, както и да се е отнасяла към поета, тя така силно го завладява, че заради нея той се отказва от „баналната тъпла“. Обиква я и я прославя така, както никога друга жена на света не е била прославяна. Измежду всички жени, станали безсмъртни чрез поетите, Беатриче е така високо превъзнесена, че ослепителната светлина, с която Данте пронизва нейния образ, е трудно досегаема за нашия поглед. Данте непрекъснато внушава, че тя има грамадна власт над него и когато го питали: „Как чувствуваш тази любов?“, той само ги гледал с усмивка и нищо не отговарял. Чувствувал се съвсем безсилен, когато я срещал, тялото му започвало да се движи като „нещо безжизнено“, завладявал го „пламъкът на милосърдието“, който го заставял „да прощава на всеки“. Когато тя е до него, „духът на Любовта унищожаваше всички други чувства“.

Знатните дами на Флоренция забелязали неговата любов и с основание го питали: „Защо обичаш тази жена, щом не можеш да понесаш нейното присъствие?“ В отто-

²⁴ Я. Буркхарт. Култура и изкуство на ренесанса в Италия. С., 1987, с. 269.

²⁵ А. Н. Веселовский. Избранные статьи. Л., 1939, с. 140.

вор поетът написва в чест на Беатриче знаменитата си канцона „О жени, познали значението на любовта“, която го прославя като един от първите певци на любовното чувство²⁶.

ЛЮБОВТА И СМЪРТТА

Едно от най-убедителните доказателства, че Беатриче е била реално същество, а не символ, е свързано със смъртта на баща ѝ. Тогава скръбта „напада с такава сила“ Данте, че животът почти го напуска. При мисълта, че става дума за бащата на Беатриче, мъчителната болест сковава тялото му и той едва се движи, измъчван от предчувствието, че „При цялата неизбежност и най-благородната Беатриче някога ще умре.“ Завладява го душевно помрачение, той започва да се държи като безумен човек, струва му се, че слънцето помръква, звездите сякаш също плачат, че птиците, летейки във въздуха, падат мъртви, че някъде стават големи земетресения. . . Данте започва горестно да плаче, и то „не само във въображението си, но и с очите, оросявайки ги с истински сълзи“. Той си представя как гледа към небето, как вижда множество ангели да пеят във висините и чува думите на песните им, как отива да види тялото, в което е „пребивавала най-благородната и блажена душа“. На него му се струва, че не баща ѝ, а тя лежи там и жените са покрили лицето ѝ с бяла тъкан, че лицето ѝ носи печата на смирението, и то казва: „Ето, аз виждам източника на света.“ Поетът всъщност не вижда, а му се струва, че вижда, той е обзет от смирение, което го кара да напише: „Най-сладка смърт, ела при мене и не бъди жестока, защото ти трябва да се изпълниш с благородство: нали в такова място пребивавах! Сега ела при мене, толкова те жадувам, нали виждаш това, защото аз вече имам твоя цвят.“ Поетът започва да размисля за своя „тленен живот“ и разбира „колко нетраен е той“, повтаряйки: „Ще настъпи ден, когато ще умре мадоната!“ Повдигайки очи, „окъпани в сълзи“, той отново вижда как във висините отлитат „рой ангели“, как облачето се движи сред тях като знаме и гласовете около него пеят тържествено: „Осанна!“²⁷

Това са най-драматичните картини, познати дотогава в световната литература, в които любовта и смъртта се представят в единство. Беатриче все още е жива, поетът я боготвори, но ние дори и тогава не можем да я възприемем като същество с плът и кръв, като реален образ — за нас тя си остава само едно „велико чудо“, безплътен ангел, който отлита на небето. Само по косвен начин разбираме за нейното състояние: Беатриче така жално плачела пред смъртния одър на баща си, че „този, който поглеждал към нея, трябвало да умре от жалост“. Както любовта, така и страданието на Беатриче не могат да се „видят“ по изображението на нейното лице, те само се подразбират от преживяванията на поета. Любовта на Данте излиза извън пределите на неговата душа, тя се универсализира, изпълва улиците със светлина, прави небето още по-прекрасно, прониква в космоса, в цялата тази „сфера, която се върти на голямо пространство“, бог и ангелите говорят за нея. Като излиза от тази космическа философия за любовта, за него Беатриче престава да бъде реално същество, а светът на неговите мечти се превръща в реалност. Девојката, която поражда този свят, е тайнствено-пленителна и може би е най-убедителното доказателство за знаменития стих на Гьоте: „Вечно-женственото ни влече във висините.“

ДАМАТА — „ПАРАВАН“ И „НАЙ-БЛАГОРОДНАТА“

Беатриче измъква Данте от „мизерния живот“ и го въвежда в Рая. Макар поетът да не я вижда, той чувствава, че е с „царствено покрито чело“. Най-благород-

²⁶ Данте. Вита Нова, с. 122, 123, 128, 129.

²⁷ Пак там.

ната майчински го мъмри, че след като е оставила „тленното си тяло“, неговото сърце охладняло към нея, той хванал „път неистовски в света, преследвайки измамни привидения, които обещават суета“:

И Бог не ми помогна с вдъхновение;
наяве и насън го аз зовях,
но туй за него нямаше значение.

Той падна толкова, че не можах
да го измъкна с друго от злините,
освен да види грешните и спрях
пред входа и царството на мъртъвците,
и тоя, след когото спря пред мен,
помолих аз със сълзи на очите.

Законът божи би бил нарушен,
да бе преминал Лета без ридание,
защото с плач ще бъде заплатен
дългът на неговото разкаяние.

(Чистилице, Песен XXX)

Защо все пак Беатриче упреква Данте, че е предпочел „измамните привидения“ на суетния свят, а не се е вслушал в нейните призиви да се откаже от земните си увлечения? Защото Данте, освен че е гениален поет, е и млад човек, в когото кипи гореща кръв, а Флоренция му предлага своите съблазни. Той имал слабост към истинските жени, имал нужда от истинска любов. Поетът обичал да ходи на църква, за да може отдалеч да се полюбува на Беатриче. Веднъж обаче дамата, която стояла между тях, решила, че нежният поглед е отправен към нея, същото си помислили и другите дами наоколо и за да подхрани това впечатление, той ѝ посветил стихове и станал неин поклонник. Тогава чувствата му се раздвояват: Беатриче, разбира се, запазва своето почетно и недосегаемо за всички останали място, на нея той посвещава възвишените си любовни възторзи, но по-реална нежност изпитва към „дамата-параван“, която приема неговите чувства. Тя „заслонява“ Беатриче и така продължава „няколко години и месеци“, докато заминава в „далечни краища“ и отнася със себе си чувствата му. Поетът отново се връща към „най-благородната“, оплаквайки в два сонета мъртвата ѝ приятелка.

Данте си намира друга дама за прикритие, но по неин адрес тръгват „клеветнически слухове“, а него обвиняват, че е прекрчил „границата на приличието“, което го гнети. За неговата „порочност“ чува и „Най-благородната, която разрушава всички пороци и е царица на добродетелите.“ Когато го среща на улицата, тя му отказва своя сладък поклон. Това е нечувано унижение за поета и предизвиква пълен поврат в душата му, той скъсва с „дамата-параван“ и от този момент се отдава изключително на любовта си към Беатриче, в него настъпва някакво вътрешно пречистване, за което говори в „Божествена комедия“: „Уви, измамните неща от вас ме отклониха с мнимо обаяние, щом вашето лице се скри“, но в отговор чува: „С отричане, с мълчание вината си не ще укриеш ти, небето знае твоето деяние.“ Нека се срамува, че я е забравил, нека се разкайва, че се е поддал на изкушението на „девојка млада“ и „друга краткотрайна суета“:

Природата с изкуството наслада
не ти доставиха в ония дни,
каквато аз ти дадох като млада;
щом след смъртта ми сам се отклони
от висшето добро, какво тогава
след мене би могло да те плени?

Ти трябваше при първата поява
на болка от измамните неща
в мен да се възреш, че аз не бях такава.

(Чистилице, Песен XXXI)

Данте признава, че изпитва дълбоки угризения на съвестта, че неговото сърце е дълбоко наранено от срам, но настъпва просветлението:

О, светлина на хубост вечно жива!
Кой, пил от изворите на Парнас
и блед, че в сенките му все почива,
над своя дух не ще загуби власт,
описвайки как слезе от небето,
с хармония пропито, в този час,
когато си откри пред мен лицето?

(Чистилице, Песен XXXI)

Сиянието на Беатриче примадва въображението, но си остава вечно неуловимо. В стремежа си да постигне тази „светлина на хубост вечно жива“ човек се превръща в творческа личност и в това се крие тайната на възвишената любов. Данте тръгва към пламъка и изгаря, служейки на нещо, което не познава отблизо, но което смята за възвишено. Затова неговата любов е идеална, поетът обожествява своята възлюбена с благоговейно преклонение, чужд е на бурните страсти, задоволява се с безкрайните мечтания. Именно такава любов сгрива душата му през целия живот, любовта му е озарена от светлината на ангелския облик на Беатриче. Затова Данте в XXIX песен на „Рай“ прави признанието, което Гьоте няколко века по-късно споделя в края на „Фауст“. Данте казва:

„Съществувам!“

Но взи от времето, във вечността,
в безкрайността, по собствено желание
цъфти в безброй любови любовта.

Любовното чувство на Данте е вътрешно противоречиво, защото е обогатено от преживяванията на поста. Неговите платонични утешения се заменят с нещо земно. В „Нов живот“, а след това в „Пир“ любовта му често загубва реалните си очертания и се превръща във философска категория. Още в „Нов живот“ той решава да сложи край на отношенията си със „състрадателната дама“ и отново се връща към Беатриче. За това разказва в последния сонет на книгата си, но скоро го посещава още едно „чудно видение“ и той решава да не говори повече за нея, докато не намери по-достойни думи: „Така че, ако е угодно Нему, който дава живот на всички, животът ми да продължи още няколко години, аз се надявам да кажа за нея неща, каквито още никога за никого не са казвани.“²⁸ В главата му се раждат картини, на които той придава дълбок философски смисъл и създава своята знаменита и безсмъртна „Божествена комедия“.

Изследователите на Данте споменават и за други жени, оставили следи в живота на поета. С други думи, между Данте и Беатриче съществува една „любовна прослойка“, варираща между съругата и възлюбената дама, някои жени дори познали „тайните на неговото сърце“, а „една веднъж откликва на страданията му и била „твърде изящна и изкусна в речите“.“²⁹ Любовта го кара да прави „нещо такова, от което е невъзможно да бъдеш лишен“, но все пак най-голямото му блаженство си остават „словата, които славят“ Беатриче.

²⁸ Данте. Вита Нова, с. 184.

След смъртта на Беатриче Данте преживява истинска сърдечна болка и се обръща към съвременниците си с думите: „О, вие, преживели мъките на любовта, кажете има ли по-мъчителна скръб от моята. . .“. Когато тя „отива на небето“, в „царството, където ангелите се наслаждават на мир“, поетът иска Флоренция и пилигримите, дошли от далечни страни, да плачат заедно с него:

О, пилигрими, в размисъл вгълбени,
неосъзнали за кого скърбите,
от толкова далече ли вървите,
че тъй сте грохнали и изтощени?

И ако минете непросълзени
през този тъжен град и замълчите,
знам: вий не можете да оцените
от загуба каква сме сполетени.

Но чуете ли моя вик трагичен,
то отсега сърцето ми повтаря,
че тук ще плачете, дорде сте живи.

Градът загуби своята Беатриче
и споменът за нея ще накара
да се облеем в сълзи мълчаливи.²⁹

Когато Беатриче умира, като че ли „целият град овдовява“ и се „лишава от достойнство“. Нейният приказан образ „сияе в горното небе, където ангелите вкусват дневна сладост“. Нейната душа е пълна със „смирение“, тя възнася „светлина към далечните небеса“. Напуснала плътта, нейната „блага душа“ е изпълнена с „всемилоост“. Който не лее сълзи за Дивната, той се разминава с нея и никога няма да познае „благостта“, пред него навеки ще остане „скрит нейният лик“. Тази смърт се превръща в „страшно стихийно бедствие“, това е някаква „космическа драма“³⁰. Беатриче загубва своята двойственост, тя престава да бъде жена, става само ангел, слива се с вечността, нейната индивидуалност напълно изчезва и се превръща в символ на благодество.

Любовта с голяма буква утвърждава връзката на поета с човечеството, тя е вечната хармония на вселената, на нея се крепи вътрешното единство на космоса:

В ред неизменен всичко се намира
и знай, че прави именно това
подобен на Всевишния всемира.

Тук виждат всички висши същества
могъществото му, реда създано,
посочен вече в моите слова.

Към този вечен ред с душа и с тяло
създанията смъртни се стремят,
различно близки с тяхното начало.

(*Рай, Песен 1*)

Беатриче се превръща в нещо призрачно и съвсем неуловимо, тя все повече се лишава от конкретните белези на конкретната личност и Буркхарт с основание твърди, че Данте не е възпял своята Беатриче никъде по-прекрасно, отколкото там, където описва само отражението на нейното същество върху цялата околна среда, че „тук не

²⁹ Превод Любен Любенов и Григор Ленков.

³⁰ Н. Е л и н а. Цит. съч., с. 41.

става дума за поезия, която следва своите собствени цели, а за способността да се обрисуват с думи някои както особени, така и идеални форми³¹.

Бокачо в „Животът на Данте“ разказва, че след смъртта на Беатриче поетът е бил завладян от такава голяма скръб, неговият дух бил така съкрушен, че мнозина от най-близките му родственици и другари се страхували за живота му, защото той не се поддал на никакво съчувствие, на никаква утеха, очите му напомняли два „обилни извора“ и не един се удивлявал откъде идат толкова много сълзи. Плачът и мъките, гризеци неговото сърце, а също така и пълното безразличие към себе си му придават вид на „див човек“, той започва да слабее, пуска си брада и напълно се изоставя.

В „Божествена комедия“ райската съпътница на Данте, макар да олицетворява Божествената наука, все повече въплува поета: „Ах, няма мъка, тежка като тая, да спомняме щастливите си дни в нещастие. . .“ — заявява той. Поетът иска на всяка цена да изпълни заключителните думи на „Нов живот“ и да каже за Беатриче неща, каквито никога не са казвани за смъртен. Тя се превръща в сияен образ с всичките черти на една прекрасна и добродетелна жена, на нейното лице победоносно свети усмивка, нейният поглед е майчински мъдър и строг:

Надвит от смут, погледнах Беатриче
като дете, което в труден час
при най-добрата си опора тича. . .

В „Рай“ Беатриче“ се превръща в централен образ и символизира божествената мъдрост, нейният пълен триумф придобива все по-абстрактен философски смисъл, страданието му от несподелената любов „се заменя с мистично преклонение пред праведната душа, любов, означаваща стремеж към нравствено обновяване, и, накрая, любов, която се слива с жаждата да се познае висшата истина, това, което е скрито от човешкия поглед“³².

Макар любовта на Данте да е облечена в мистична форма, чрез нея той утвърждава една нова етика, за него тя е стремеж към всеобщо човешко очистение, което може да се постигне чрез възстановяване на нарушеното единство на човека с вселената. В песен първа на „Рай“ Данте разкрива философското и нравственото съдържание на своята любов:

Любов, която в сферите царих,
ти знаеш, че въздигна ме победно.
Щом сферата, която ти въртиш
към себе си, ми покори душата
с хармония, която ти твориш,
запали къс такъв от небесата
там слънцето, че ни река, ни дъжд
по-много не разстилат езерата.

Любовта към жената е не само „свързващо звено“ между поета и човечеството, но и между човешката личност и вселената. Истинската любов „пръска светлина“. Чрез любовта си към Беатриче Данте иска да възстанови не само връзката между човека и вселената, но и да отговори на въпроса — какво представлява човекът във вселената, какво е неговото място в космоса и каква роля може да играе той, включвайки се в хармонията на световното цяло:

И в Беатриче влюбен до захлас,
духът ми в нея като в огледало
се вгледа с още по-голяма страст.
Изкуството с природата всецяло
сърцата ни пленяват всеки миг

³¹ Я. Буркхарт. Цит. съч., с. 279.

³² Н. Елина. Цит. съч., с. 191.

с прекрасни гледки или с живо тяло,
но вкупом пред любимия ми лик
са нищо всички те — така проблесва
пред мен божественият му светлик.

(*Рай, Песен XXVII*)

ВЪТРЕШНО ЛЮБОВНОТО ЧУВСТВО

Такава е поетическата история на любовта на Данте към Беатриче. Тя е единствена по своя характер, по изключителните условия, в които се заражда, развива и процъфтява до последните дни на живота му. В песен XXX на „Рай“ Данте признава:

Откакто долу първи път видях
лицето ѝ, чак до това видение
да я възпявам никога не спрях;
отказвам се да следвам в мойто пение
такава хубост като майстор строг,
докрай изчерпил своето умение.

Както видяхме, отначало любовта на Данте към Беатриче има „безметежен“ и съзерцателен характер, после преминава през скръбта на любимата жена, породена от смъртта на баща ѝ, накрая се обогатява от предчувствията на поета, свързани със смъртта на най-благородната. От безметежно-съзерцателна неговата любов се изпълва все повече с трагично съдържание, обогатява се с психологически подробности, придобива по-дълбок философски смисъл. Докато Беатриче е жива, поетът си служи с „тънки хитрости“, не са му чужди разните житейски приключения със „състрадателната дама“ и „дамата-параван“, той пази любовта си към Дивната дама в тайна, разчита на първо място на „хладния стремеж да се скрие истината“. Но когато идеалът на поета се оказва заплашен, когато Беатриче умира, за него животът загубва всякакъв смисъл, той чувства, че с него вече е свършено и тогава възниква една съвсем нова ситуация в историята на поезията. Де Санктис я характеризира по следния начин: „Едва зародилата се любов, любовта, подобна на първите мимолетни мечти на юношеството, придобива реалност със смъртта и след смъртта на любимата. Любимата се разкрива чрез смъртта. И тогава тя се освобождава от изкуствеността и условността, привнесена от трубадурите и от науката. Това вече не е концепция и не е алегория, а чувство и въображение. Сега, когато Беатриче умира, любовта към нея, така и нереализирана през нейния живот, намира своя истински, чист израз.“³³ С „тази ситуация“ е свързана най-добрата и най-поетическата част от лириката на Данте. Беатриче, възнесла се на небето, се превръща в Истина, в любим образ, тя придобива прекрасния лик на мъдростта.

По такъв начин Данте успява да изрази в творчеството си нереализираната любов към една жена и „реализираната любов“ към една неосъществена мечта. Това за него означава любов към възвишените човешки пориви, които нравствено облагородяват личността и я приобщават към хармонията на всемира. Несъмнено това е раздвоеност и трябва да подчертаем, че тя е забелязана още от неговите съвременници: раздвоеността между мисълта и действието на поета, между реалното и идеалното, между земното и духовното. Данте съзнава своята раздвоеност, тя го измъчва; той дълбоко я преживява, споделя своите душевни угризения, но не се отчайва, защото душата му е млада, пълна с енергия, земните му страсти само го облагородяват и закаляват неговия характер. Затова мъчителното чувство за дисхармония не го води до отричане на любовта, а тъкмо обратното — подсилва я, прави я още по-пленителна, пречиства я през огъня на страданията.

³³ Франческо де Санктис. История италианской литературы. Т. I. М., 1963, с. 75.

В осми сонет на „Нов живот“ Данте споделя: „Всичко, което е метежно в мислите, умира при вида ви, о чудо красота“, а това ще рече, че любовта е нещо реално и идеално, нещо конкретно и абстрактно, нещо определено и загадъчно. В шестнадесети сонет той говори за своята любима: „Такава блажено от нейния поглед струи, че никой завист не познава, и всички тя в съгласие повежда, и с вяра, и с любов дарява. Всеки смирено пред нея скланя лик, но не своята слава тя умножава, а всекиму награда дава; и светлината на нейните деяния е толкова голяма, че всеки, който помисли за нея, не може да не въздъхне за любов.“³⁴

Друг път Данте отново признава, че любовта дълго го е измъчвала и го е подчинявала на своята власт, че тя е сломила гордия му дух и неговите чувства са станали „по-плахи и по-слаби“. Поетът заявява, че „Може би по-изтънченият човек тук ще види още по-тънки причини, но туй е онова, което аз виждам и което най-много ми харесва.“³⁵ А на него най-много му харесва онова, което вътрешно сродява влюбените, което ги прави по-смирени един към друг, което сломява тяхната гордост и ги кара да се сливат в едно неразделно цяло. В основата на това „единение“ на различни човешки воли стои и „добродетелта“; там, където няма вътрешно родство, няма и любов. Нравствено-съвършеното и естетически прекрасното залягат в основата на възвишените любовни преживявания. Ония, които са презрели древния Амур, те са презрели и красотата. Данте се надява да разберем, че за благородните цели на Амур е дадена такава красота, която, „съединена“ с благородството, прави хората щастливи. Любовта е „обединително начало“, което прави от двамата един, тя е способна д съедини „красотата и добродетелите“. Когато това единство се нарушава, настъпва разрыв между влюбените. Любовта не само психологически, но и нравствено и естетически съединява хората и ги прави по-съвършени духовно. Същевременно, както ви дяхме, тя е и свързващото звено между човека и вселената и тази връзка се отличава от всички други човешки отношения. На ако тя действително съществува, поетът трябва да я усеща не като някаква външна сила, готова винаги да го погълне и да го унищожи, а като окриляща идея, на която напълно да се подчини. Любовта не е самоубийствена самопожертвувателност, а вътрешна духовна енергия, призвана да направи човека истински благороден и добродетелен. Тъй като добродетелите „украсяват малцина“, любовта „не живее много“. Предметът на любовта е красотата, но не онази красота, която е на повърхността на живота, а „сладкият плод“ на добродетелните и чистите нравствени отношения. Затова не е чудно, че „благото сърце и любовта са едно“, че нравствеността е „красота на филостфията“, „кralица на науката“, тя има „кристално небе“, че истинската любов се състои в изучаването на философията, в „духовното сливане на душата с любовния предмет“.

ЛЮБОВ — ДРУЖБА

Накрая ще се спра по-специално на въпроса „любов-дружба“, поставен от Данте в творчеството му. В „Пир“ той изтъква съображението: „За да се запази дружбата между хората, чието положение не е еднакво, в постъпките им трябва да има някаква „съразмерност“, която да сближава характерите им.“ За тази „съразмерност“ човек трябва да отдаде най-доброто от себе си и да го направи с „такава услужлива готовност“, че „несходното да стане сходно“, защото дружбата се запазва и укрепва там, където „добрата воля е очевидна“. Макар да се чувствава по-недостоеен от Беатриче, Данте решава да я превъзнесе в небесата и със силата на нейното непосредствено въздействие да направи нещо повече, отколкото ако разчита изключително на собствените си сили.

На друго място в „Пир“ — като основна предпоставка на дружбата си с Беатриче — той изтъква красноречието на Амур. За него това означава „старанието“ да „придо-

³⁴ Данте. Вита Нова, с. 103, 147, 148.

³⁵ Там там, с. 153.

бие любовта на благородната дама³⁶. Това „старание“ го подтиквало към „постоянни, необичайни и възвишени мисли“ за дамата, която изобразява, както подобава на желанието за дружба, като всичко започвало с мисълта за нейните „велики достойнства“. Именно този „стремеж“, това духовно „разположение“ обикновено предшествуват зараждането на дружбата между хората. Данте прави философския извод, че „там, където душата и мъдростта се сдружават“, те вътрешно се сродяват. Защото дружбата, разгледана сама за себе си, има за свой субект познанието на добрите деяния, а за своя форма — стремежа към това добро дело. „И както добродетелта е действена причина за истинска любов, по същия начин действена причина за философията е истината.“³⁶ Става дума за онова „взаимно разположение“ на хората един към друг, за което говори Аристотел в своята „Етика“.

Разсъжденията на Данте за дружбата са в духа на Августиновата теория за „единството“, което стои в основата на неговата естетика. Според Августин „форма на всяка красота е единството“³⁷. Неговият термин „ratio“ означава „съразмерност“, „пропорционалност“, „съответствия“, като в тези понятия той включва „разум“ и „разумност“. „И при осъзнаването на плътта — пише той, — много значи съответствието. . .“ И след това: „Нашият живот, който ние живеем тук, има своя прелест благодарение на някаква своя красота и съгласие с всички земни прекрасни неща. Също и дружбата между хората е приятна с ценния свой съюз и единство на много души.“³⁸

Трябва да се подчертае, че възгледът „любов-дружба“ се споделя от най-ярките представители на средновековния платонизъм. Боесий твърди, че „Любовта има троен произход, а именно — състрадание, дружба и просто любов. В телата съществува любовта, съществува само доколкото тя е телесна, в бога любовта съществува само като интелектуално начало. В любовта на човека има и от телесното начало, и от интелектуалното начало. Тук се говори, първо, за телесна любов, която по същество не е толкова любов, колкото някакво подобие на любовта; второ, за човешка любов, трето, за божествена любов.“³⁹

В трактата си „За приятелството“ Цицерон от своя страна подчертава, че докато някои предпочитат богатството, други — доброто здраве, а мнозина — плътските удоволствия, които всъщност са животински, той предпочита истинската дружба. Цицерон споменава за един учен мъж, който в стиховете си на гръцки е провъзгласил: „Любовта държи свързани всички подвижни и неподвижни неща в природата и в целия свят, а омразата ги разделя.“⁴⁰

Сега ни става ясно защо Данте държи толкова много на „любовта-дружба“, защо, опирайки се на „единодушното мнение“ на мъдреците и на своя личен опит, твърди, че дружбата е онази „верига, която съчетава и съединява любещия и любимата особа“. Неслучайно той цитира мисълта на Питагор: „В дружбата от множеството възниква единство.“⁴¹ В този смисъл поетът определя любовта като „духовно единение на душите с любимия предмет. . . стремеж към истината и добродетелта“.

На няколко места в „Пир“ той подчертава, че „единението“ е необходима предпоставка за любовта: „Любовта в истинското значение и разбиране на тази дума не е нищо друго, освен единение на душата и любимия ѝ предмет; към такова единение душата по своята природа започва да се стреми рано или късно, в зависимост от това, дали тя е свободна или обвързана.“⁴²

„Единението“, „съединяването“ на душите, за което говори Данте, не е нещо самоцелно, а е в името на нравственото самоусъвършенстване на личността. Данте непрекъснато подчертава, че всяко влюбено същество повече от всичко на света се

³⁶ Данте Алигьери. Малые произведения, с. 190.

³⁷ Памятники мировой эстетической мысли. Т. I. М., 1962, с. 261.

³⁸ Пак там.

³⁹ Данте и всемирная литература. М., 1967, с. 66.

⁴⁰ Цицерон. Етически трактати. С., 1984, с. 60.

⁴¹ Данте Алигьери. Малые произведения, с. 203.

⁴² Пак там, с. 147.

стреми към съвършенство: „Повтарям — подчертава той, — тази дама е съвършена дотолкова, доколкото изобщо човешката същност е способна на висше съвършенство.“ А неговата дама е по-съвършена, „защото на нея са ѝ дадени повече божествени качества, отколкото се дава на човека“. Може да се предположи, че както художникът предпочита най-доброто свое произведение пред всички останали, така и Бог предпочита пред всички останали човешки създания най-доброто измежду тях⁴³.

Надявам се, че читателят вече се е убедил за желанието на Данте да не възприемаме неговата любов като произволно и неовладяно състояние на чувствата, като необуздан порив, а като напълно осъзнато духовно явление. За да бъдеш истински щастлив, трябва да познаеш смисъла на любовта. Или, казано малко по-иначе, не можеш да се наслаждаваш на своята любов, ако не съзнаваш, че любиш. Любиш, защото знаеш, че любиш. Но любовта не е нещо самоцелно, а е в името на духовното самоусъвършенствуване на личността, тя облагородява човека, защото го прави по-добър. Затова в образа на Беатриче Данте успява да воплоти своя неземан идеал за женска красота и нравствена непорочност. Самата Беатриче като че ли се ражда от непорочното зачатие, в нея няма нито един грам плът, благородната ѝ красота е родена от бляновете на поета, оплодотворена е от неговите философски идеи, а не от човешките страсти. Затова тя само няколко пъти се появява в целия блясък на своята красота, ние едва дочуваме нейния глас, без да успеем да я видим. Не виждаме лицето ѝ и когато умира. И ако поетът не долава нейното последно дихание, ако Беатриче не приема неговия последен поздрав, то е защото достойнството ѝ не позволява да направи околните свидетели на своята смърт.

Наистина колко прекрасна е тя в своята благородна недостъпност! Колко добрата има в нейното поведение! Колко добродетели се крият в нейния недостъпен облик! Единствено тя е била достойна за вдъхновеното перо на поета. Данте се обръща към човечеството, за да извести, че на „земята има същество, което свети в мъглата“, че където и да стъпи тя, „прогонва хладината на сърцата, и мерзостта в тях навеки изчезва“. Съдбата е изпратила този ангел в нашия грешен свят, за да подскаже на всички жени, че те имат високо призвание в живота на хората, че под техния светъл поглед геният на мъжа разцъфтява като цвете и той проявява най-добрите страни на своята природа:

Тяй благородна и смирена тя изглежда,
когато някому отвърща със поклон,
че върху устните замира всеки стон
и всеки поглед примирено се навежда.

И преминава през възторга ни в одежда
на нежна благод: че небесния закон
дошла да възвести под тоя небосклон,
тя с чудесата си ни вдъхва надежда.

Блажен е, който може да я съзерцава —
с очи тя буди вдън сърцата трепет нов
(на който само вкусилият знай цената).

И струва ти се — от устата ѝ тогава
излита нежен дух, изпълнен със любов,
и „въздъхни!“, приканва тихичко душата,⁴⁴

Беатриче и днес напомня за прекрасна древна богиня, уединена в недостъпните си висини, издигнала се над порока и разпуснатостта. И днес нейното чело напомня бисер, по който проблясва прозрачна белота, чрез нейния недостъпен образ красотата сама доказва своята независимост и своето величие, а естеството воплътява „цялата си

⁴³ Данте Алигьери. Малък произведение, с. 177.

⁴⁴ Прев. Драгомир Петров.

благодат“. От очите ѝ струи духът на пламенна любов и който я погледне веднъж, не смее да вдигне поглед втори път. Нейното сияние е божествено, а чистотата ѝ придава възвишен блясък. Беатриче чрез своето съществуване се противопоставя на възгледа за жената като за робиня или носителка на порока, макар и под законната форма на брака. Същевременно тя е пример за това как любовта, нравствеността, красотата и щастието се намират в съзвучно и хармонично единство. Понякога тя може да ни засегне с непристъпната си красота, но до нея не достигат нашите оскърбления. Застанала спокойно сред „първичните творения“, Беатриче „движи сферата“, радва се на щастието си и „пребивава в блаженство“. Тя е най-яркото доказателство на твърдението на Данте, че „От всички създания на божествената мъдрост човекът е най-удивителното и чудесното.“ И на мисълта на Августин: „Да, и човек представлява от себе си по-голямо чудо от всички чудеса, извършени от човека.“ След няколко века Шекспировият Хамлет ще заяви: „Що за майсторско създание е човекът!“

Затова Данте се възмущава и приема като клевета обвинението, че е внесъл много чувственост в своята любов към Беатриче: „Тъкмо по тази причина, т. е. вследствие на тези клеветнически слухове, които ме обвиняваха в порочност, онази Най-благородната, която беше разрушителка на всички пороци и царица на добродетелите, минавайки по едно място, ми отказа най-сладкия свой поклон, в който се заключаваше цялото мое блаженство.“⁴⁵ И в „Пир“, бранейки се от критиката, че лекомислено е изменил на своята първа любов, той не намира по-добър начин да обясни що за дама е била тази, която е имала такава власт над него, той пише: „Очевидно превъзходството на тази дама позволява да се оцени степената на нейната добродетел; разбирайки нейната изключителна добродетелност, може да се предположи, че всяка душевна устойчивост е безсилна пред нея, и затова не бива да ме упрекуват в лекомислие и непостоянство.“⁴⁶ Ето защо той решава да възслави тази дама, ако не така, както тя заслужава, то във всеки случай дотолкова, доколкото е по силите му. И за да приключи с „подлите подмятания“, поетът превръща Беатриче във философия и доказва, че любовта е „нещо в себе си“, че „не от страстта, а от добродетелта бях ръководен“.

Много са мненията за загадъчния лик на Беатриче, но в края на краищата неувереността, на която ни обрича поетът, има своето значение, защото да се разгадава образът на Най-благородната значи да се вникне в „смисъла на любовта“. В нейния непроницаем лик Данте е вложил своите мечти, своите идеали, своите чувства и своята дълбока нежност. Тя ни поразява с недостъпната си красота, както ни е недостъпна ироничната усмивка на Джокондата на Леонардо, към която векове наред човечеството се обръща с въпроси. И днес сред грохота на машините, сред шума на големите градове, след зашеметяващите полети на човека в космоса, ние долавяме сияйната небесна красота на Беатриче, която със своя „най-сладък“ поклон става причина за създаването на чудната поема, с която човечеството се гордее от векове.

След възвишената любов на Данте, след прославените сонети на Петрарка са много уместни думите на италианския поет от XIV век Франко Сакети: „Напразно се старая този, който пише стихове сега, ако си помисли кой е възпявал Беатриче, и за това, кой е написал толкова стихове за Лаура!“

⁴⁵ Данте. Вита Нова, с. 87.

⁴⁶ Данте Алигьери. Малые произведения, с. 166—167.